

Magdalena Kozera

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE KAPITAŁU LUDZKIEGO W POLSCE

HUMAN CAPITAL AND REGIONAL DEVELOPMENT

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, edukacja, wykształcenie, zróżnicowanie regionalne

Key words: human capital, education, level of education, regional disparity

Abstrakt. Nawiązano do teorii kapitału ludzkiego jako szczególnego zasobu, który powinien być wykorzystany w rozwoju gospodarki wszystkich krajów. Rozważania skupiono na znaczeniu edukacji w procesie powiększania zasobów tego ludzkiego. Wskazano, że istnieje wyraźny związek między poziomem kapitału ludzkiego a poziomem rozwoju gospodarczego mierzonym poziomem bezrobocia.

Wstęp

Wśród podstawowych warunków trwania i rozwoju współczesnej gospodarki poczesne miejsce zajmują zasoby ludzkie na poziomie przedsiębiorstwa, gospodarki narodowej oraz wymiarze globalnym. Istotnym elementem optymalnego ich wykorzystania, podobnie jak innych środków gospodarczych, jest znajomość wielkości, struktury rodzajowej i przestrzennej oraz stopnia odnawialności. Ze względu na tę ostatnią cechę badania nad zasobami ludzkimi jako czynnikiem wzrostu gospodarczego charakteryzują się znaczną intensywnością. Wybitnym przedstawicielem tego kierunku był amerykański ekonomista, laureat Nagrody Nobla Teodor Schulz. Jego stwierdzenie, że kluczowym czynnikiem poprawy sytuacji krajów słabo rozwiniętych jest kapitał ludzki, w gospodarkach ery IT zostało uogólnione i objęło wszystkie kraje niezależnie od ich zamożności. Kapitał ten odgrywa wiodącą rolę we wszystkich procesach ekonomicznych, decydując o poziomie rozwoju społecznego określonego kraju lub grupy państw. Docenienie tego faktu wiąże się m.in. ze zmianą podejścia przedsiębiorców i władz publicznych do nakładów ponoszonych na jego rozwój i doskonalenie, czego przykładem są wydatki ponoszone z budżetu państwa oraz źródeł unijnych.

W artykule zaprezentowano wybrane zagadnienia związane z rozwojem kapitału ludzkiego z uwzględnieniem zróżnicowania regionalnego (według województw) i innych okoliczności jego rozwoju.

Kapitał ludzki jako indyktor rozwoju

Proces gospodarowania, zarówno w teorii jak i praktyce wykorzystuje różnorodne zasoby. Zasób stanowi nagromadzenie różnych elementów, które mogą zostać wykorzystane w procesie produkcji [Marciniak 2007, Samuelson, Marks 1998]. Elementy niezbędne gospodarującemu do zrealizowania założonego celu ewoluowały wraz z rozwojem cywilizacji ludzkiej począwszy od prostych zasobów naturalnych, przez zasoby rzeczowe i finansowe do zasobów ludzkich. W dobie gospodarki konkurencyjnej, opartej na wiedzy, te ostatnie zyskały w sposób szczególny na znaczeniu. Zasoby ludzkie uosabiają nie tylko właściwą człowiekowi zdolność organizowania i przedsiębiorczość, ale również posiadana wiedzę, zdolność jej asymilacji, dyscyplinę i poziom motywacji [Golinowska 2000, Domańska 2001, Jarecki 2003, Marciniak 2007]. Bez wątpienia stanowią zasób złożony, obejmujący sumę zasobu pracy (czystej siły roboczej), kapitału ludzkiego (rozumianego jako efekt edukacji szkolnej i pozaszkolnej) oraz kapitału społecznego (indywidualnych i instytucjonalnych stosunków międzyludzkich) [Marciniak 2007, Górniak 2011]. Sam fakt istnienia zasobu ludzkiego nie przesądza jednak jeszcze o jego decydującej roli w procesach gospodarczych. Zasób zyskuje bowiem rangę kapitału dopiero wówczas, gdy jego posiadacz (właściciel) angażuje go w działalność gospodarczą w celu uzyskania korzyści [Marciniak 2007, Samuelson, Marks 1998]. Kapitał ludzki stanowi zatem wyraz zaangażowania się ludzi w procesy gospodarcze, co zawarto również w jego definicjach [Makowski 2000]. Zgodnie z wytycznymi OECD [2001] kapitał ludzki to wiedza, umiejętności oraz kompetencje, a także inne atrybuty człowieka, które sprzyjają tworzeniu osobistego, społecznego i ekonomicznego dobrobytu [The Well-Being... 2001]. Kierując się tym założeniem można przyjąć, że warunkiem rozwoju gospodarczego jest wzmacnianie kapitału ludzkiego. Dotyczy to zarówno gospodarki jako całości, jaki poszczególnych jej sektorów, w

tym rolnictwa, które w wyniku wielu splotów uwarunkowań polityczno-gospodarczych, a także społeczno-kulturowych stało się sektorem szczególnie wrażliwym na zmiany warunków gospodarowania, a przez to wymagającym zaangażowania w procesy rozwoju kapitału ludzkiego. Do czynników wzmocniających ten kapitał należą bez wątpienia: indywidualne nakłady czasu i środków osób inwestujących w swój własny rozwój oraz nakłady publiczne związane z korzystaniem z usług edukacyjnych, ochrony zdrowia i badań naukowych [Becker 1961]. Wzmacnianie kapitału ludzkiego na skalę jednostkową nie jest jednak inwestycją wystarczającą na to, aby zmienić jakość życia grup społecznych i środowisk lokalnych. Wiąże się to z koniecznością inwestowania tak na poziomie krajowym, jak i regionalnym oraz lokalnym. Wielokrotnie podkreśla się, że istotną barierą wyjścia z biedy i poprawy sytuacji materialnej są niskie kwalifikacje osób, których efektem są trudności na rynku pracy. W polskich realiach do barier tych zaliczany był również brak środków finansowych możliwych do zainwestowania w rozwój ludzi. Skutkowało to przez wiele lat pogłębianiem się zróżnicowania regionalnego kraju, tak pod względem edukacyjnym, jak i gospodarczym. Środki finansowe uzyskane dzięki akcesji i integracji z UE pozwoliły w skali całego kraju (makro) na dokonanie postępu rozwojowego w skali regionalnej, co spowodowało splecenie istniejących dysproporcji.

Regionalne zróżnicowanie dostępności usług edukacyjnych

Świadomość wpływu wiedzy na tempo rozwoju kraju powoduje, że ekspertyzy Ministerstwa Rozwoju Regionalnego akcentują konieczność prowadzenia działań ukierunkowanych na poprawę warunków kształtujących poziom kapitału ludzkiego w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich [Rakowska, Wojewódzka-Wiewiórska 2010]. Istotnym czynnikiem początkującym proces edukacyjny w Polsce jest bez wątpienia edukacja przedszkolna, a w zasadzie ograniczony do niej dostęp. Raport OECD-PISA z 2009 r. [www.oecd.org] wskazuje na rolę tego etapu kształcenia jako bazy rozwoju młodej generacji Polaków, bazy, która ułatwi im efektywne zdobywanie wiedzy i umiejętności na dalszych etapach rozwoju. Tymczasem odsetek przedszkolaków objętych opieką przedszkolną w 2011 r. wynosił zaledwie 70%, wykazując przy tym znaczące zróżnicowanie regionalne od 60% w województwie warmińsko-mazurskim do ponad 80% w województwie opolskim). Problem braku wystarczającej opieki przedszkolnej, a przez to przygotowania dziecka do rozpoczęcia edukacji szkolnej podnoszony był wielokrotnie, jednak jak dotąd nie znalazł rozstrzygnięcia. Największą przeszkodą do usunięcia tej podstawowej bariery rozwoju przyszłego kapitału ludzkiego jest pominięcie w subwencji oświatowej finansowania edukacji na szczeblu przedszkolnym. Jednostki przedszkolne uzależnione zostały przez to od budżetów samorządów terytorialnych, w obrębie których działają, a przez to w wielu wypadkach skazane są one na wegetację lub postawione w stan likwidacji. Luka edukacyjna na poziomie przedszkolnym zostaje przekazana na następne szczeble edukacji oraz do praktyki gospodarczej, o czym świadczą poziom osób z wykształceniem wyższym wśród ogółu pracujących oraz udział pracujących zawodowo w sektorze badań i rozwoju.

Zgodnie z zaleceniami statystyki europejskiej, do mierników zróżnicowania regionalnego należy relacja liczby studentów w regionie do ogólnej liczby studentów względem udziału liczby ludności do ogólnej liczby ludności – świadczące o koncentracji przestrzennej populacji studentów i znaczeniu sektora szkolnictwa i nauki [Kozubek, Werner 2009]. Stosując to kryterium zaledwie dwa miasta, tj. Warszawa i Kraków z koncentracją studiujących przekraczającą odpowiednio: 1,5- i 1,1-krotnie koncentrację ludności mogłyby konkurować z takimi miastami, jak Utrecht, Berlin i Lizbona. Z danych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego wynika, że w Polsce funkcjonuje 470 uczelni, z tego 132 uczelnie publiczne oraz 338 uczelnie niepublicznych [www.nauka.gov.pl], które łącznie kształcą niemal 2 mln studentów (tab. 1).

Tabela 1. Studenci według formy kształcenia (2010 r.)
Table 1. The number of intramural and extramural students in 2010

Typ uczelni/ College type	Liczba studentów/Number of students					
	ogółem/ total	w tym kobiety/ including women	na studiach/type of enrollment			
			stacjonarnych/intramural		niestacjonarnych/extramural	
			razem/ total	w tym kobiety/ including women	razem/total	w tym kobiety/ including women
Ogółem/Total	1 927 762	1 098 351	928 133	520 026	999 629	578 325
Szkoły publiczne/ Public schools	1 268 366	708 178	807 615	449 039	460 751	259 139
Szkoły niepubliczne/ Non-public schools	659 396	390 173	120 518	70 987	538 878	319 186

Zródło/Source: [www.mnsw.gov.pl]

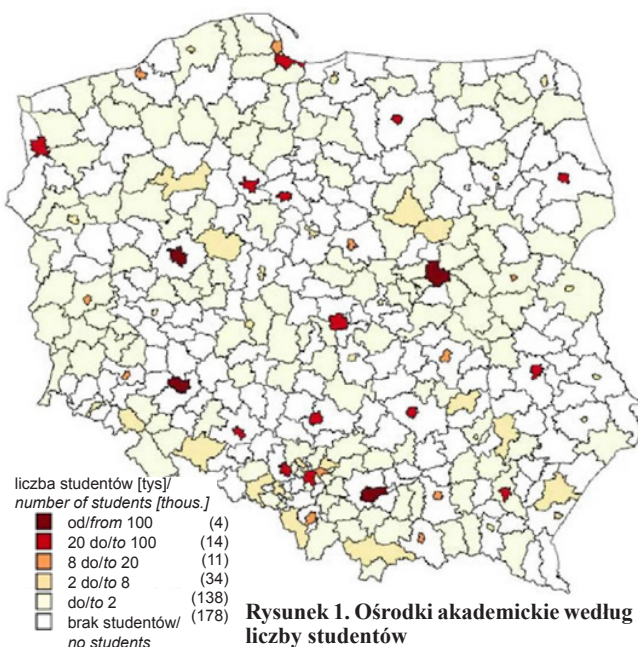
Podkreślić należy, że prawidłowością lokalizacji ośrodków akademickich jest ich powstawanie w dużych miastach. W sposób pośredni wiąże się to z liczbą mieszkańców, ale i z możliwościami komunikacyjnymi, a zatem docieraniem potencjalnych kandydatów do ośrodków akademickich. W Polsce tylko w czterech miastach liczba studentów przekracza 100 tys. Są to: Warszawa, Kraków, Wrocław i Poznań. Drugą grupę stanowią ośrodki akademickie kształcące od 20 do 100 tys. studentów. Jest ich 14, a do największych należą: Łódź, Lublin, Gdańsk i Katowice [www.studenckamarka.pl]. Przestrzenne rozlokowanie tych ośrodków jest znaczne, co nie sprzyja wyrównywaniu różnic regionalnych w rozwoju kapitału ludzkiego (mierzono go dostępem do edukacji) (rys. 1). Warto przy tym podkreślić, że niemal 60% studentów wszystkich polskich uczelni kształci się w ośmiu największych ośrodkach [Kozubek, Werner 2009].

Relatywnie nowe dla polskiego systemu edukacyjnego uczelnie prywatne w pewien sposób niwelują wiele przeszkód związanych z dotarciem do kształcenia na poziomie wyższym, chociaż obserwowane jest dążenie ku dużym aglomeracjom miejskim. Istnieją równocześnie podregiony, gdzie lukę braku publicznych szkół wyższych wypełnia prywatne szkolnictwo wyższe. Przykład stanowią podregiony najslabiej rozwinięte: ełcki, łomżyński, piłski, chełmsko-zamojski.

O kwestii wykształcenia i praktycznych umiejętnościach nie przesądza jednak tylko edukacja akademicka. To także problem podejmowania przez ludzi doksztalcenia po zakończeniu nauki szklonej, to tzw. kształcenie ustawiczne. Ten rodzaj kształcenia dotyczący osób w wieku 25-64 lat, które kształcą się lub doksztalają, uznany został przez UE za jeden z filarów europejskiego modelu społecznego. Zgodnie z założeniami Strategii Europejskiej do 2020 r. średni europejski poziom uczestnictwa w kształceniu ustawicznym powinien wzrosnąć z niemal 10 do 40% [Rural Aresa... 2011]. W Polsce w 2010 r. wynosił on zaledwie 5,3%, a zatem kształtował się zdecydowanie poniżej średniej. Ponadto, występowało w tym zakresie znaczące zróżnicowanie regionalne, różnica między regionami o najwyższym i najniższym wskaźniku przekraczała 4 pkt [Analiza porównawcza... 2011].

Stan i struktura przestrzenna ośrodków akademickich nie pozostają bez wpływu na udział osób z wykształceniem wyższym wśród pracujących w regionach, ale także na ich zainteresowanie doksztalceniem się i zdobywaniem nowych kompetencji zawodowych. Według danych MRR za 2010 r. najliczniejszą grupę osób pracujących stanowili absolwenci szkół wyższych (stanowiąc 28,3% ogółu zatrudnionych). Oznacza to, że ponad 1/4 pracujących posiada wykształcenie wyższe, co znacząco poprawia jakość kapitału ludzkiego zaangażowanego w działalność gospodarczą w Polsce. Jednak również w tej kwestii przejawia się znaczne zróżnicowanie regionalne: od maksymalnie 38,1% (woj. mazowieckie) do 22,6% (woj. opolskie). Należy przy tym podkreślić, że aż w 12 województwach udział ten był niższy od średniej krajowej.

Kompatybilnym w stosunku do wcześniej omawianych wskaźników rozwoju, a zarazem stanu kapitału ludzkiego w Polsce jest udział osób zatrudnionych w sektorze B+R w stosunku do ogółu zatrudnionych. Rosnące zatrudnienie w obszarze badań i rozwoju wskazuje bowiem na tendencję skutecznego rozwijania się gospodarki bazującej na wiedzy zarówno w Polsce, jak i w Europie. Na tle UE, w której odsetek osób zatrudnionych w sferze B+R przekracza 1% (a dla państw strefy euro 1,2%), Polska pozostaje daleko w tyle z odsetkiem na poziomie 0,43% ogółu pracujących zawodowo. Co więcej, także w tym przypadku widoczne jest znaczne zróżnicowanie regionalne. W odniesieniu do aktywnych zawodowo dane te wyglądają korzystniej: w skali kraju 0,7% osób aktywnych zawodowo zatrudnionych jest w tym sektorze.

Rysunek 1. Ośrodki akademickie według liczby studentów
Figure 1. Cities and towns and college enrollment

Źródło/Source: [www.studenckamarka.pl]

Tabela 2. Ranking województw ze względu na wybanie kryteria związane z rozwojem kapitału ludzkiego
 Tabela 2. Ranking of voivodeships according to the selected human capital development criteria

Województwo/ Voivodeship	Liczba ludności/ Population		Zasób kapitału ludzkiego/ Human capital resources		Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym/ Share of children enrolled in pre-school program		Osoby z wykształceniem wyższym/College educated public		Kształcenie ustawiczne/ Life-long learning		Zatrudnienie w zakresie B+R/ Employment in R&D		Bezrobocie/ Unemployment rate	
	tys./ thous.	ranking/ rank	x 10 ⁷	ranking/ rank	%	ranking/rank	%	ranking/ rank	%	ranking/ rank	%	ranking/ rank	%	ranking/ rank
Dolnośląskie	2804,7	5	6,97	5	70,3	7	28,3	4	5,6	4	0,71	5	11,3	13
Kujawsko-pomorskie	2069,2	10	4,71	9	61,6	15	22,8	15	4,3	11	-	-	10,6	12
Lubelskie	2196,9	7	4,88	8	65,2	11	26,6	8	6,0	3	0,69	6	9,9	9
Lubuskie	1008,2	16	2,28	16	71,2	5	24,0	14	4,5	10	-	-	10,5	11
Łódzkie	2607,4	6	6,12	6	70,4	6	25,6	10	4,2	12	0,58	8	9,2	5
Małopolskie	3237,2	4	7,42	4	70,1	8	27,4	5	4,8	8	1,10	2	9,1	4
Mazowieckie	5128,6	1	12,36	1	74,9	3	38,1	1	7,7	1	1,40	1	7,4	1
Opolskie	1061,0	15	2,36	15	82,0	1	22,6	16	4,9	7	0,38	11	9,7	7
Podkarpackie	2105,0	9	4,63	10	65,0	12	24,9	11	3,4	14	0,40	10	11,6	14
Podlaskie	1207,7	14	2,64	14	66,8	10	27,1	6	5,2	5	0,50	9	10,3	10
Pomorskie	2183,6	8	5,08	7	63,7	14	28,9	3	6,6	2	0,83	4	9,3	6
Śląskie	4731,5	2	11,21	2	75,6	2	30,5	2	5,6	4	0,63	7	9,1	4
Świętokrzyskie	1295,9	13	2,88	13	65,1	13	26,5	9	4,3	11	0,24	12	12,0	15
Warmińsko-mazurskie	1428,4	12	3,15	12	60,6	16	24,8	12	3,9	13	-	-	9,7	8
Wielkopolskie	3355,2	3	7,78	3	73,9	4	24,7	13	4,7	9	0,99	3	8,8	2
Zachodniopomorskie	1697,7	11	3,92	11	67,3	9	26,7	7	5,0	6	-	-	12,3	16
Polska	-	-	-	-	69,9	-	28,3	-	5,3	-	0,79	-	9,6	-

Źródło: opracowanie na podstawie Analiza porównawcza... 2011, Światła 2007
 Source: own study based on Analiza porównawcza... 2011, Światła 2007

Rozpiętość tego wskaźnika w wahała się od 0,2% (woj. świętokrzyskie) do 1,31% (woj. mazowieckie).

Zróżnicowanie regionalne w obrębie omawianych cech przedstawiono w tabeli 2.

Zarówno edukacja przed-szkolna, ośrodki akademickie, jak i aktywność w zakresie edukacji ustawicznej oraz udział zatrudnionych w sferze B+R wskazują na znaczne dysproporcje regionalne. Potwierdzają to wieloletnie badania i prognozy dotyczące tego problemu oraz kwestii oddziaływania aglomeracji miejskich na obszary wiejskie. Także model dyfuzyjno-polarizacyjny rozwoju kraju przedstawiony w Raporcie „Polska 2030” opary jest na założeniu, że nie jest możliwe zlikwidowanie wszystkich różnic regionalnych. Możliwe jest jednak i wskazane szeroko rozumiane przygotowanie obszarów o niskich lokatach w rankingu zasobności do czerpania z sukcesu regionów wiodących. Do działań z tego zakresu bez wątplenia należą i należeć powinny działania związane z kapitałem ludzkim.

Podsumowanie

Kapitał ludzki ma niewątpliwie wielkie znaczenie dla rozwoju gospodarczego zarówno kraju, jak i regionów. W artykule przedstawiono wybrane elementy kształtujące zasoby kapitału ludzkiego. Podkreślono, że finalna jakość kapitału ludzkiego wiąże się z całym procesem kształcenia jednostki ludzkiej: w ujęciu formalnym od przedszkola, przez szkolnictwo podstawowe i gimnazjalne oraz studia wyższe, aż po innowacyjną i kreatywną pracę w sektorze badań i rozwoju, a także permanentne kształcenie przez całe życie. Zaprezentowane dane wskazują na wyraźny związek przyczynowo-skutkowy do-

stepności do usług edukacyjnych z realnym poziomem bezrobocia w układzie województw (regionów). Obliczony wskaźnik korelacji wskazuje na istotny związek odsetka dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym z poziomem bezrobocia w regionie, mimo zdawałoby się odległego w czasie początku drogi edukacyjnej i momentu podejmowania pracy. Podobne zależności, jeszcze dobitniej występują pomiędzy odsetkiem bezrobotnych a odsetkiem osób z wykształceniem wyższym, a także korzystających z kształcenia ustawicznego oraz zatrudnionych w sektorze B+R.

Literatura

- Analiza porównawcza województw w kontekście realizacji celów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013, Warszawa, lipiec 2011 r. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego Departament Zarządzania EFS Wydział Monitorowania.
[www.vulcan.edu.pl/eid/archiwum/1996/04/inwestowanie.html], odczyt 18.05.2012 r.
- Becker G.S.** 1961: Investment in human capital, *American Economic Review*, 1.
- Domański R.S.** 2001: Kapitał ludzki w rozwoju Polski – uwagi do problemu. [W:] Wzrost gospodarczy w Polsce. Perspektywa średniookresowa (red. J. Lipiński, W. Orłowski). PTE, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa, 86.
- Golinowska S.** 2000: Kapitał ludzki, kapitał społeczny i reformy w sferze polityki społecznej a rynek pracy. [W:] Tworzenie zatrudnienia a restrukturyzacja ekonomiczna (red. S. Golinowska, M. Walewski). Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Górniak J.** 2011: Kapitał ludzki. [W:] Bilans kapitału ludzkiego w Polsce. Raport podsumowujący pierwszą edycję badań realizowaną w 2010 roku (red. Sz. Czarnik, M. Dobrzyńska, J. Górniak, M. Jelonek, K. Keler, M. Kocór, A. Strzebońska, A. Szczucka, K. Turek, B. Worek). Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa, 19.
- Jarecki W.** 2003: Koncepcja kapitału ludzkiego. [W:] Kapitał ludzki w gospodarce (red. D. Kopycińskiej). Wyd. PTE, Szczecin, [www.mikro.univ.szczecin/bp/pdf].
- Kozubek E., Werner P.** 2009: Infrastruktura społeczna o znaczeniu międzynarodowym i krajowym – stan i prognoza. Pierwszy etap. Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Marciniak S.** 2007: Makro i mikroekonomia. Podstawowe problemy. PWE, Warszawa, 18.
- Markowski T.** 2000: Stymulowanie i regulowanie konkurencyjności regionów w świetle procesów globalizacji gospodarki. *Samorząd Terytorialny*, 3(111).
- OECD. 2001: The Well-Being of Nations. The Role of Human and Social Capital. Paris, OECD, 18.
- Rakowska J., Wojewódzka-Wiewiórska A.** 2010: Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce – stan i perspektywy rozwoju w kontekście powiązań funkcjonalnych. Ekspertyza wykonana na zamówienie MRR, Warszawa.
- Rural areas and the Europe 2020 strategy: Education. 2011: European Commission Agricultural Economic Briefs, *Brief* no. 4, EC Agricultural and Rural Development.
- Samuelson W.F., Marks S.G.** 1998: Ekonomia menedżerska. PWE, Warszawa
- Światła J.** 2007: Wpływ kapitału ludzkiego na rozwój regionalny w Polsce w kontekście gospodarki wiedzy. [W:] Wiedza i innowacje rozwoju polskich regionów siły motoryczne i bariery (red. S. Pangsy-Kanii). Wyd. Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego & Instytut Wiedzy i Innowacji, Gdańsk, 73-90.
- The well-being of nations. 2001: The role of human and social capital. OECD, Paris, 18.
[www.oecd.org/document/61/0,3746,en_32252351_32235731_46567613_1_1_1_1,00.html], odczyt 10.04.2012.
[www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/dane-statystyczne-o-szkolnictwie-wyzszym], odczyt 18.05.2012.
[www.studenckamarka.pl/serwis.php?pok=1909&s=73], odczyt 18.05.2012.

Summary

The article presented the role of human capital as a specific resource of economic growth. The focus is on the importance of education for the expansion of human capital. The discussion addressed the relationship between the level of human capital and the economic growth measured by the level of unemployment.

Adres do korespondencji:

dr inż. Magdalena Kozera
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
ul. Wojska Polskiego 28
60-637 Poznań
e-mail: mkozera@up.poznan.pl